

דברים לקבלת דוח המכון למדיניות עם יהודי

יום רביעי 21 במאי 2014

אני מודה מאוד למכון למדיניות עם יהודי על העבודה היסודית והשיטתית שעשה, באילוצי זמן קשים, על מנת לבדוק את עמדות יהודי התפוצות לגבי המשימה שהוטלה עליי על ידי שרת המשפטים: עיגון חוקתי של זהות המדינה כיהודית ודמוקרטית.

לכאורה, מדוע נכון או מתאים לשאול לעמדת יהודים בתפוצות וקהילותיהם לגבי שאלה הנוגעת לחקיקה בישראל? הלא ישראל היא דמוקרטיה, ובדמוקרטיה הריבון הוא ה"דמוס", מכלול אזרחי המדינה, בלי הבדל דת ולאום. נכון שהחקיקה כאן עוסקת בשאלת זהות המדינה כ"יהודית ודמוקרטית", אבל עדיין זו חקיקה של מדינת ישראל הנוגעת לזהותה של מדינת ישראל. זהותה של ישראל היא, בראש ובראשונה, עניינם של אזרחיה. אם תהיה חקיקה, רק הנציגים של אזרחים אלה יכריעו בשאלה, וכך נכון שיהיה. התשובה היא שמוכן חשוב של יהודיות המדינה הוא כי ישראל היא גם "מדינתו של העם היהודי". היהודים בתפוצות הם חלק מן העם היהודי וככאלה הם צריכים להישמע.

הבה נחזור למושכלות ראשוניים: מדינת ישראל היא אחת. הריבון בה הוא כלל אזרחיה. יש בה קבוצות לאומיות, דתיות, ותרבותיות שונות. **היהודים בישראל**, שהם רוב בין אזרחי המדינה, מהווים – יחד עם יהודי התפוצות – את העם היהודי בימינו. המיעוט הערבי בישראל, על עושר הקהילות הדתיות והתרבותיות שלו, הוא בעיקרו חלק מהעם הערבי-פלסטיני. הבנה וטיפול של היחסים ושל הקשרים בין כל הקבוצות האלה, ובין הפרטים החברים בהן ואשר יש להם מגוון של גישות אל זהויותיהם הקבוצתיות ואל חשיבותן בחייהם, הוא אחד האתגרים הגדולים ביותר, הקיומיים ממש, של כל אלה ושל המדינה שיש לה זיקה לכולם.

ההכרזה על הקמת המדינה, הידועה גם כמגילת העצמאות, מיטיבה להבחין בין הקבוצות השונות אך גם לקשור ביניהן ובין הזיקה שלהן למדינת ישראל. היא פותחת עם "העם היהודי", שהיה קיים לפני המדינה. רווחתו ורווחתם של יהודים, פיזית וזהותית תרבותית, הניעה את המאבק להקמתה:

בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי....

מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגינים הפריחו נשמות, החיו שפתם העברית,...

השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרווחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שוות-זכויות בתוך משפחת העמים.

...

זוהי זכותו הטבעית של **העם היהודי** להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית .

לצד "העם היהודי" ההכרזה מייחדת שני קטעים לקבוצה אחרת: **היישוב העברי בישראל**.

לפיכך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, נציגי **הישוב העברי והתנועה הציונית**, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל, ובתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל .

וכך גם קודם :

במלחמת העולם השניה תרם **הישוב העברי בארץ** את מלוא-חלקו למאבק האומות השוחרות חירות ושלוש נגד כוחות הרשע הנאצי, ובדם חייליו ובמאמצו המלחמתי קנה לו את הזכות להמנות עם העמים מייסדי ברית האומות המאוחדות .

בהמשך עוברת ההכרזה אל מחוייבויותיה של **המדינה** .

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ **לטובת כל תושביה**; תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; **תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין**; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.

היא פותחת ב"עלייה יהודית וקיבוץ גלויות", אולם מכניסה שתי קבוצות חדשות: היא תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני ל"כל אזרחיה, בלי הבדל דת, גזע ומין", ותפתח את הארץ "לטובת כל תושביה".

המעברים האלה בין המדינה וקבוצות הזיקה אליה נמשכים בחלק הקריאות:

אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד **לעם היהודי בבנין מדינתו** ולקבל את **מדינת ישראל** לתוך משפחת העמים .

אנו קוראים - גם בתוך התקפת-הדמים הנערכת עלינו זה חדשים - **לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל** לשמור על שלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, **הזמניים והקבועים** .

אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל **המדינות השכנות ועמיהן**, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם **העם העברי העצמאי בארצו**. **מדינת ישראל** מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקידמת

המזרח התיכון כולו .

אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל .

ההכרזה אם כן מבחינה היטב בין העם היהודי לבין היישוב או העם העברי העצמאי בארצו. היא מצהירה בבירור שמחויבות המדינה היא לכל האזרחים והתושבים. הערבים מוזמנים לקבל אזרחות מלאה ושווה וייצוג במוסדות המדינה. אבל המדינה היא גם מדינתו של העם היהודי, שתקבל השראה לא רק מערכים נאצלים כלל-אנושיים אלא מ"יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל". המפעל הוא חזון של "גאולת ישראל", אבל הביטחון של החותמים הוא ב"צור ישראל" ולא באלוהיו, חזון לאומי-תרבותי בעל שורשים עתיקים, שאינו בהכרח דתי-הלכתי. לאורך כל הדרך, יש הבחנה ברורה בין העם העברי העצמאי בארצו לבין יהודי התפוצות, אבל שניהם נתפסים כשותפים מלאים ל"הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל".

המשימה שלי עוסקת בהגדרתה של המדינה כ"יהודית ודמוקרטית". ה"יהודיות" יכולה לסמל את מכלול הקשרים בין מדינת ישראל לבין מאפיינים חברתיים, תרבותיים, דתיים, לאומיים, וכלכליים של יהודים כפרטים, ושל קהילות יהודיות, בארץ ובתפוצות. כמו גם את ההשלכות של מאפיינים "יהודיים" אלה על לא יהודים החיים בישראל, בעיקר בני המיעוט הערבי, ועל עתידו של הסכסוך שלנו עם שכנינו. הדמוקרטיה של המדינה היא היותה שייכת לדמוס שלה, כלל ציבור האזרחים, הרוב והמיעוטים החיים בתוכה, בלי הבדל דת ולאום.

מטרתו של עיגון חוקתי של זהות הוא לקדם את המידה הנדרשת והאפשרית של לכידות לגבי מאפייני זהות שבלעדיהם לא תוכל המדינה להתקיים ולשגשג. בתנאים של מחלוקות, המשימה היא למצוא איזון בין הכרזה על יסודות בסיסיים שיש עליהם הסכמה רחבה לבין הימנעות מנקיטת עמדה במחלוקות שנכון להשאיר אותן להסדרים ספציפיים ולהכרעות בפרופיל נמוך יותר.

האתגר של המדינה הוא גדול. עליה לעסוק בסולידריות לפחות בשלוש רמות: ראשית, בקרב הציבור הישראלי על כל מגזריו. שנית, בין בני הציבור היהודי בארץ על כל מגזריו, אורחות חייו ותפיסותיו השונות (יחד עם כבוד לזהויות התרבותיות, הדתיות והלאומיות של בני קבוצות אחרות, בעיקר בני המיעוט הערבי המקומי). ושלישית, במעגל הרחב יותר של סולידריות בין חלקי העם היהודי, בארץ ובתפוצות. אמנם לגבי המעגל השלישי לא קיים הכלי של עיגון חוקתי, שכן חוקת המדינה אינה חלה ואינה אמורה לחול על היהודים בתפוצות. ואולי דווקא לכן המחויבות לקיים דפוסים של שותפות בין חלקי העם היהודי יכולה לשפוך אור על כוחו של עיגון חוקתי ותהליך השגתו – וגם על מגבלותיו.

לגבי כל מעגל כזה, ולא רק לגבי המעגל השלישי, חיוני למדינה להקשיב ליהודי התפוצות ולשמע את עמדתם ואת גישתם. גם עתה, לאחר קום המדינה, הקולקטיב שאת זכותו מממשת מדינת ישראל הוא העם היהודי כולו, ולא רק הציבור היהודי בישראל. הרציפות ההיסטורית והתרבותית של העם אינה רק מה שנוצר בשנות המפעל הציוני והמדינה. העם היהודי היה קיים לפני המדינה והמשך קיומו ושאלות זהותו אינן תלויות רק בה. היחסים בין מדינת ישראל, הציבור היהודי בה, והציבור היהודי בתפוצות, נשאר מורכבים:

- למדינה יש אחריות מתמשכת לביטחונם ולרווחתם, הפיזית והזהותית, של יהודים. לכן היא תמשיך להיות פתוחה לקיבוץ גלויות ולפעול בצורות מתאימות להגנה עליהם. מצד שני, יהודי התפוצות הם אזרחי המדינות בהן הם חיים ועל המדינה לכבד את נאמנותם וזיקתם.
- פעולותיה של ישראל עשויות להשפיע על רווחתם של יהודי התפוצות ועל המידה בה הם יכולים לראות בה מקור זהות והזדהות. כך הן לגבי הסדרי דת ומדינה והן לגבי היחס

למיעוטים וכיבוד זכויות האדם. השפעות אלה אינן צריכות להיות שיקול מכריע בהחלטות המדינה על מדיניותה, אולם הן צריכות להיות חלק מהשיקולים שהיא שוקלת. כדי לשקלל אותן היא צריכה לדעת את תפיסות הציבור היהודי בתפוצות לגבי השפעות אלה.

- בציבור היהודי בארץ ובתפוצות יש מחלוקות גדולות על גבולות הזהות היהודית והקהילה היהודית. מחלוקות כאלה היו תמיד והן גוברות בשל תהליכים של חילון ופלורליזם דתי. מבחינת המדינה, המחויבות היא לבנות מעגלים מתמשכים של שותפות בין חלקי העם היהודי. גם בתהליך זה, צריך לחזק את המשותף כמסגרת, ולהשאיר את המפלג לדיונים בתוכה. הגישה של המדינה חייבת להיות מכילה, ולתת הרגשת שייכות לכל אלה הרוצים לשמר את היסוד היהודי בזהותם, לטפח אותן ולהנחיל אותן. גישה מכילה זו אינה מתיימרת לנקוט עמדה בויכוח "מיהו יהודי". היא קובעת רק כי אין זה תפקידה של מדינת ישראל לתת תשובה הלכתית-דתית לשאלה זו.
- ישראל, שלא כמו קהילות יהודיות בתפוצות, לעתים נדרשת לקבל החלטות משפטיות מחייבות הנוגעות לשאלות של זהות ושל יהודיות. יש לשמוע את יהודי התפוצות בנושאים אלה כי החלטות שמקבלת מדינת ישראל, לא רק לגבי תכני ההסדרים אלא גם לגבי השאלה להחלטה מה מן ההסדרים האלה נעשה באמצעות חוק מדינה ומה מושאר לשיח חברתי, דתי או תרבותי, אוצלות בהכרח על יהודים וגם על תפיסות של חיים יהודיים גם במקומות אחרים, שבהם יהודים אינם יכולים לגייס לעצמם את כוח המדינה. גם בהחלטות אלה, טוב שהמדינה לא תנקוט עמדות אידיאולוגיות ותיאולוגיות בשאלות מפלגות של זהות.
- חשוב לישראל ללמוד מן הניסיון העשיר של יהודי התפוצות הממשיכים לשמר זהות יהודית פעילה כמיעוט בחברות לא יהודיות. הם נלחמים על זכויות בכלל ועל זכויות מיעוטים ועל חופש הדת בפרט. אלה הן הזכויות מהן הם נהנים. חשוב ליהודים כאשר הם רוב לא לשכוח את נקודת המבט של מיעוטים. כך במקורותינו וכך במציאות היום. זכויות כאלה של מיעוטים אינם רק חלק של הדמוקרטיה אלא גם חלק מהייחוד היהודי של המדינה ושל העם.
- דווקא מכיוון שאין ליהודי התפוצות אופציה של גיוס כוח המדינה, הם יכולים להמחיש כיצד ניתן לשמר ולהנחיל ולפתח זהות יהודית בלי שימוש בכוח הכופה או המממן של המדינה. זהויות שאינן נסמכות רק על המדינה יכולות להיות עשירות, דינמיות, יצירתיות ורכות יותר. הן תתמודדנה טוב יותר עם עושר החיים החברתיים על שלל צורותיהם, בארץ ובתפוצות. ישראל יוצרת מרחב ציבורי ייחודי שונה לפיתוח זהויות יהודיות, שיש בו מרכיבים ציבוריים מובהקים הרבה יותר. זה אחד ממקורות כוחה המיוחד. עם זאת, ניסיון היהודים בתפוצות, ועמדותיהם לגבי ההסדרים המתאימים לשימור יהודיות בישראל, יכולים להיות לה מקור חשוב של השראה.

אני שוב מודה למכון על עבודתו ומבטיחה ללמוד אותה וללמוד ממנה. ואני מקווה שההזדמנות הזאת לנהל את השיחות האלה פתחה חלון של הכרה בחשיבות של קיומו של השיח הפנים-יהודי הזה. איננו עוסקים מספיק בבירור היחסים המורכבים בין דת ולאומיות ותרבות ביהדות. בהשלכות של פלורליזם דתי ולא דתי. בהשלכות של כל אלה להסדרי המדינה בנושא מעמד אישי, שבות, פרהסיא ציבורית או גיור. בשאלה של היחס בין פרטי וציבורי בזהויות היהודיות המודרניות. על יחסה של המדינה היהודית למיעוטים החיים בתוכה. על המידה בה היא מגנה על זכויותיהם וכבודם. במקום של מדינת ישראל בקיום היהודי המודרני, ובשאלת היחסים בין המדינה לבין יהודי התפוצות. גם בנושא הכיבוש אנחנו לעתים מחליפים סיסמאות ולא מנהלים דיון.

אני מגבשת עתה את מסקנותיי לגבי המשמיה שהוטלה עליי. בשלב זה אוכל לומר רק כמה דברים על הממצאים המרתקים שהוצגו כאן.

גם בציבור היהודי בארץ וגם בתפוצות החזון של המדינה כ"יהודית ודמוקרטית" קובע את גבולות ההסכמה. המיעוט הערבי אינו שותף, בדרך הטבע, להסכמה הזו. יש גם קבוצות יהודיות הסבורות כי בין שני המרכיבים יש סתירה, ועל המדינה לבחור ביניהם. אבל אלה הן קבוצות מיעוט. היכולת של החזון הזה להיות משותף מתבססת על העמימות הגדולה מאוד של שני הביטויים ושל היחסים ביניהם. ברגע שמפרטים ומבהירים את מרכיבי החזון, מתחילות המחלוקות. כמו שעלה בעבודת המכון, האתגרים לחזון הזה באים הן מתחום יחסי יהודים-ערבים והן מתחום יחסי יהודים-ויהודים ובין השניים יש גם קשרים חשובים.

השיחות שהתנהלו במכון היו מרתקות, ועצם קיומן והבירור שבא עמן הוא חיוני. עיגון חוקתי צריך לאפשר את השיחות בנושאים אלה במסגרת משותפת, ולא להתיימר לסיים אותן. זה העיקרון – ואיך זיל גמור. יש האומרים כי העמימות הזאת עושה את השילוב כל כך חסר משמעות שאין בכך הרבה טעם. אין זה נכון. השילוב הזה, גם בצורתו התמציתית ביותר, קובע כי יהודיות ודמוקרטיה אינן סותרות זו את זו. זה דבר משמעותי לנוכח עמדות המיעוט הטוענות בדיוק שיהודיות ודמוקרטיה אינן יכולות להתקיים בצוותא. בשום מובן אפשרי של שתיהן. יש כאן עוד נקודה חשובה. "יהודית ודמוקרטית" בצורתה זו שוללת את הטענה כאילו ישראל היא "דמוקרטית ליהודים ויהודית לערבים" או את האמירה שבישראל היהודיות היא עניינם של דתיים (ואולי אורתודוקסים) בעוד הדמוקרטיה היא עניינם של החילוניים. או שיהודיות היא עניין של הימניים ודמוקרטיה היא עניינם של השמאל. ההסכמה הרחבה הזו על "יהודית ודמוקרטית" חוצה את כל המגזרים האלה. יהודים חילוניים מעוניינים בייחוד היהודי של המדינה לא פחות מיהודים דתיים. וגם יהודים דתיים סבורים כי חלק מההסדרים במדינת ישראל נוטים יותר מדי לפרשנות של מונופול דתי אורתודוקסי, וכי ראוי לישראל – אף כדי להגן על יהודיות המדינה, לא לתת לה פירוש כזה. חשוב במיוחד לא לטשטש את ההסכמה חוצת הגישות הזו על "יהודית ודמוקרטית" כדי לא ליצור טשטוש בין אלה שיש להם ויכוח על משמעות הביטויים והיחס ביניהם אך עומדים במפורש מאחורי השילוב, לבין אלה הדוחים את אפשרות השילוב מכל וכל כחזון וכמציאות.

בהרבה מקרים עמדות הציבור היהודי בתפוצות דומות למדיי לאלה של הציבור היהודי בארץ. זה משקף את העובדה שלמרות הבדלים גדולים בתנאי חיים ובפרספקטיבה יש שותפות אמיצה בין חלקי הציבור הזה. זה לא זניח בתקופה שבה יש הטוענים כי החומה בין שתי הקבוצות גבוהה עד כדי שלילת השותפות בין יהודי ישראל והתפוצות.

לא פחות מעניינים הם ההקשרים של הבדלי גישה בין יהודים בתפוצות לבין יהודים בארץ. אותם נכון לבחון הן על מנת להבין טוב יותר את היחסים בין הקבוצות והן על מנת לחשוב על השלכותיהם.

לישראל יש ייחוד מוסדי מובהק יותר. בציבור היהודי בו יש הרבה שיחות ובירורים רעיוניים, אבל יש גם מנגנונים של בחירות והתארגנות מפלגתית שנותנים מידע מוצק יותר על מגמות והעדפות. ליהודים בתפוצות אין מנגנון דומה. יש כאן עוד הבדל מהותי בדרך הקיום של שתי הקבוצות. שוב, יש הרואים בהבדלים אלה סימן להתרחקות בין שתי הקבוצות. לטעמי, נכון לראות את ההבדלים האלה גם כמקור של חוסן ועושר.

קיומן של השיחות האלה, לא בהכרח על מנת להכריע ולתת תשובות, אלא על מנת לברר מורכבויות ולחזק את תחושת השותפות התרבותית והלאומית, הוא קריטי להמשך הסולידריות החשובה בין חלקי העם היהודי בישראל ובתפוצות. גם בין אזרחי ישראל על מגזריהם חשוב לקיים שיחות כאלה. אלו בירורים שחייבים להימשך ולהעמיק בלי קשר לשאלה איך תכריע המדינה בנושא העיגון החוקתי של זהות המדינה.